

Baltijos šalys ir Rusija: nuosavybės teisės ir dekoloktyvizacijos politikos sėkmė¹

Ilkka Alanen

*Juveskiulės universitetas,
Suomija*

E-mail: ialanen@cc.jyu.fi

Dabartinės Rusijos problemos, ypač lėtas darbo našumo augimas, yra susijusios su jos nesugebėjimu įgyvendinti Pasaulio Banko rekomenduotą šeimos ūkių projektą. Tuo tarpu tvirtesnės nuosavybės teisės Baltijos šalyse esą paaiškina, kodėl ten vykusių reformų rezultatai geresni. Analizuojant dabartines Rusijos nuosavybės teisių problemas, Baltijos šalys iš tiesų yra tinkamas lyginimo objektas: nors Baltijos šalys ir Rusija turi bendrą istoriją, jų privatizacijos politikos ir reformų įgyvendinimo metodai skiriasi.

Lyginant šių šalių darbo našumo kitimą ir ūkio struktūrą, paaiškėjo, kad Latvijoje ir Lietuvoje rezultatai faktiškai nėra nė kiek geresni nei Rusijoje, nors stambius ūkius Latvijoje ir Lietuvoje iš esmės pakeitė individualūs ūkiai. Taip pat paaiškėjo, jog Lietuvos rezultatai yra prasčiausi todėl, kad akcininkai turi pernelyg tvirtas nuosavybės teises ir kad bendras šeimos ūkių skaičius iš esmės nepriklausė nuo pasirinktos sovietinio ūkio reformos strategijos.

Straipsnyje analizuojama pieno gamybos struktūra Baltijos šalyse, siekiant parodyti, jog Estijos sėkmės, lyginant su Rusijos nesėkme, nepaaiškina tvirtesnės nuosavybės teisės arba šeimos ūkiai ir kad priežastys yra sėkminga sovietinių stambių ūkių tradicijų modernizacija, viduriniųjų klasių stambiuose ūkiuose noras toliau tęsti stambaus masto gamybą bei palankios politinės aplinkybės ir galimybės tai padaryti. Stambios gamybos plėtra kapitalistinėmis sąlygomis rėmėsi tomis pačiomis profesinėmis ir praktinėmis žiniomis, formaliomis ir neformaliomis institucijomis, kognityviniais modeliais ir pan., kurie buvo sukurti socializmo sąlygomis stambios gamybos pagrindu.

Vis dėlto klausimas, kodėl Rusijoje reforma nepavyko, tebėra atviras. Rusijos žemės ūkio įmonės, kitaip negu Estijos (Latvijos ir Lietuvos) ūkiai, į X dešimtmečio pradžios reformų programas reagavo – panašiai kaip kitos stambios įmonės – bandydamos apsisaugoti nuo prekių rinkų ir ieškodamos paramos neformaliuose sovietinės eros tinkluose, mainydamos savo prekes su kitomis įmonėmis, užuot ėjusios specializacijos ir produkcijos diversifikacijos keliu, ir pasikliaudamos savo senais socialiniais tinklais, viešojo administravimo tinklais, o ne pritaikydamos savo gamybą rinkos ekonomikai.

Raktažodžiai: dekoloktyvizacija, nuosavybės teisės, Pasaulio Banko rekomendacijos, šeimos ūkis, žemės ūkio reforma

ĮVADAS

Pasaulio Banko (PB), Tarptautinio valiutų fondo (TVF), Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO), Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko (EBRD), kitų tarptautinių organizacijų finansuotuose projektuose dalyvavę tyrėjai, atrodo, laikosi bendros nuomonės, jog šiandienines Rusijos problemas pirmiausia lėmė privatizavimo metu atsiradusių akcininkų pernelyg menkos nuosavybės teisės. Tai priskiriama Rusijos nesugebėjimui įgyvendinti PB rekomenduotą šeimos ūkių projektą. Baltijos šalyse nuosavybės teisės buvo tvirtesnės, ir tai paaiškina, kodėl jų reformos davė geresnius rezultatus.

Analizuojant dabartines nuosavybės teisių problemas Rusijoje, Baltijos šalys tinkamas palyginimo objektas: nors ir turi bendrą istoriją, Baltijos šalys savo privatizavimo politika ir reformos įgyvendinimo metodais skyrėsi nuo Rusijos.

Tikslas – lyginant darbo našumo didėjimo ir ūkio struktūros raidą, parodyti, kad Latvijoje ir Lietuvoje pasiekti rezultatai faktiškai nėra geresni nei Rusijoje; paaiškinti, kodėl Lietuvoje rezultatai prastesni dėl pernelyg stiprių akcininkų nuosavybės teisių; pagrįsti pieno gamybos skirtingos struktūros pavyzdžiu Estijos sėkmę, lyginant su Rusijos nesėkme, kuri gali būti paaiškinta tuo, kad Estijoje priežastis buvo efektyvus sovietinio ūkininkavimo tradicijos pritaikymas, vidurinių klasių stambiuose ūkiuose noras išlaikyti ir tęsti stambią gamybą bei politinės galimybės tai įgyvendinti. Taigi naujomis kapitalizmo sąlygomis stambi gamyba toliau buvo plėtojama socializmo metu sukurtos stambios

¹ Autoriui pageidaujant, straipsnis išverstas į lietuvių kalbą. Vertė doc. Arūnas Poviliūnas.

gamybos pagrindu, remiantis stambios gamybos profesinėmis ir praktinėmis žiniomis, formaliomis ir neformaliois institucijomis, kognityviniais modeliais ir pan.

Uždaviniai: šoko terapijos prielaidų šiose šalyse analizė; Baltijos šalių ir Rusijos agrarinių reformų palyginimas; darbo našumo įvertinimas; žemės ūkio struktūros pokyčių reikšmės nustatymas; nuosavybės teisių Rusijoje analizė.

ŠOKO TERAPIJA IR JOS PRIELAIDOS

Elster et al. (1998: 3) supaprastina tikrovę, teigdamas, kad išskyrus vienintelę Lenkiją, iki posocialistinės revoliucijos socialistinio bloko šalyse nebūta jokios ilgalaikės organizacinės arba politinės priešingo elito veiklos. Baltijos šalyse, kovojant dėl nepriklausomybės, kitaip nei Rusijoje, tokie priešingi elitai buvo. Estijoje šis elitas turėjo palyginti nuodugnią politinę programą, kurios galutinis tikslas buvo nepriklausomybė (Palm, 1992). Tačiau permainingas tempas, sunkumai, naujai išrinktų pareigūnų rinkos ekonomikos patirties neturėjimas bei finansinių išteklių stygius reišė, kad šiems elitams buvo būtina tarptautinių organizacijų parama. Smulkūs nacionaliniai ūkiai tapo atskirti nuo savo ilgalaikių prekybos partnerių ir ieškojo tarptautinės bendruomenės politinės paramos atkurtai nepriklausomybei įtvirtinti. Šios priežastys paaiškina, kodėl Baltijos šalys reformų kūrimo, planavimo ir stebėsenos uždavinius paliko tarptautinėms organizacijoms, turinčioms nacionalinių ekonomikų ir jų finansinių išteklių vadybos patirtį. Tačiau iš to, kaip skirtingai šalys pritaikė tas pačias gaires, matyti, kad pertvarkos strategijos buvo realizuojamos bendradarbiaujant su vietos pareigūnais. Tuo metu šių organizacijų teorijose vyravo neoliberalios doktrinos (Fourcade-Gourinchas, Babb, 2002), jų rekomendacijos pabrėžė konkurenciją, kuri laikyta socialinio gyvenimo varomąja jėga, siekė silpninti valstybės įtaką (Lane, 2000: 181).

Bendro šių rekomendacijų pobūdžio geriausias apibūdinimas yra „šoko terapija“. Tai – paketas susijusių priemonių, kurias reikėjo vienu metu ir skubiai vykdyti įvairiuose ekonomikos instituciniuose sektoriuose (Pickel, 1997). Visoms šalims buvo pasiūlytas tas pats priemonių paketas: privatizacija, kainų ir užsienio prekybos liberalizavimas ir griežta fiskalinė politika.

Žemės ūkio reformos metmenų rengimas buvo patikėtas Pasaulio Bankui, buvusioms socialistinėms šalims pasiūlytas neoliberalusis planas, nors bemaž visos išsivysčiusios šalys tuo metu liberalios politikos nesilaikė ir rėmė žemės ūkio prekybos politikos priemonėmis, dotacijomis. Pagrindinis rekomendacijų dokumentas buvo PB „Maisto ir žemės ūkio politikos reformos buvusioje SSSR“ (The World Bank, 1992). Rekomenduota sovietmečio stambių ūkių sistemą pakeisti šeimos ūkių sistema. Stambiems ūkiams, išdalijant investicinius čekius, perėjimo metu buvo priskirtas laikinas apsaugojimo vaidmuo (ten pat, p. 75–77). Korporacinės organizacijos buvo teikiamos kaip netinkamos žemės ūkiui, o kooperatyvai ir akcinės bendrovės (ten pat, p. 74) buvo laikomi ypač silpnais. Be to, žemė ir kitas valstybiniais ir kolektyviniams ūkiams priklausęs turtas buvo planuojamas kuo greičiau privatizuoti neoliberaliu būdu. Įmonės buvo priverstos prisitaikyti prie rinkos ekonomikos (ten pat, p. 47).

Žemės ūkio srityje Estija, taip pat Latvija bei Lietuva buvo liberalių reformų politikos priekyje, tuo tarpu Rusija buvo

kritikuojama dėl įvairiausių priežasčių, kurios trukdė vietos žemės ūkio įmonėms prisitaikyti prie rinkos sąlygų (EBRD, 2002: 78–82; Lerman et al., 2004: 49–51). Nepaisant reformos, Rusijos žemės ūkio gamyboje buvo regimas ryškus nuosmukis. Jis galėjo būti aiškinamas gamybos nutraukimu mažiau derlingose srityse arba kitaip palaikoma gamyba. Žemės ūkyje darbo našumas sumažėjo ir buvo mažesnis negu sovietiniais laikais. Tuo tarpu Čekijos Respublikoje, Vengrijoje, Slovakijoje ir Estijoje jis padidėjo (Macours, Swinnen, 2002). Reformos vertinimo požiūriu, svarbesnė problema buvo darbo našumo mažėjimas, kadangi „sovietinis ir rinkos ekonomikos žemės ūkis pirmiausia skiriasi darbo jėgos našumu“ (Lerman et al., 2004: 39). Rusijoje jis vis dar atsilieka nuo našumo buvusiuose sovietiniuose ūkiuose. Taigi, kad užkirstų kelią ūkių bankrotams, Rusija pasuko atgal prie sovietinių „švelnių biudžeto apribojimų“ politikos, kuri koncentravosi į „dotuojamus kreditus ir skolų nurašymus“ (ten pat, p. 31, 149–150). Vadinasi, žemės ūkis nepatiria rinkos spaudimo pritaikyti savo gamybą ir jos organizavimą, problemos ūkiuose ir toliau sunkėja. Pasaulio Banko nuomone, priežastis buvo stiprių nuosavybės teisių nebuvimas (Lerman et al., 2004: 94–95, 103–106; Rozelle, Swinnen, 2004: 462–467).

Bandydamos spręsti šias problemas, PB, TVF, EBPO ir kitos tarptautinės organizacijos sukūrė popierinių akcijų teoriją: „Galime pamatyti du akivaizdžiai matomus ir gerokai stulbinančius skirtingus požiūrius į žemės ūkio reformą regione: vienas yra strateginis siekis išdalyti žemės sklypus pavieniems asmenims (priešingas strategijai išdalyti teisę į žemės nuosavybę kaip popierines akcijas); kita strategija yra steigti šeimos ūkius (priešybė politikai išlaikyti kolektyvinius ūkius ir kooperatyvus)“ (Pasaulio Bankas, 2000: 23). Ši teorija sieja stiprias nuosavybės teises su šeimos ūkio pažanga. Šeimos ūkiai jų vietoje susikurs tik tuo atveju, jei akcininkai arba pajininkai savo akcijas galės konvertuoti į žemės sklypus.

Kadangi Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje buvo įvestos stiprios nuosavybės teisės, o Rusijoje nebuvo, galime lyginti Rusiją su šiomis trimis respublikomis. Juolab, kad jas sieja bendra sovietinė praeitis. Sovietų Sąjungoje jos buvo geriausios agrarinės respublikos: geriausia buvo Estija, Lietuva – antra, Latvija – trečia, o po jų sekė Rusija (Lerman et al., 2003: 10–14). Baltijos šalys skyrėsi privatizacijos politika, jos įgyvendinimu, iš sovietinių laikų paveldėtais struktūriniais skirtumais. Trijų šalių žemės ūkyje vyravo pieno ūkiai, bet Lietuvoje sodybiniai ūkiai buvo reikšmingesni negu Estijoje, dauguma šių smulkių ūkininkų laikė karves, o Estijoje tai buvo ne taip paplitę. Latvija buvo tarp šių dviejų šalių (Alanen, 2004: 14–19). Nors potencialūs šeimos ūkiai neturi stambiems ūkiams būdingų įrengimų, tikimasi, kad jie pajėgs „specializuotis vertingų ir daug darbo reikalaujančių produktų gamyboje“. Vadinasi, „individualus sektorius galėtų laikytis mažų sąnaudų reikalaujančio ūkininkavimo, visų pirma, vengdamas priklausomybės nuo brangių mašinų ir įrangos“ (Lerman et al., 2004: 10–15).

Įdomu pažymėti, kad reformos Latvijoje ir Estijoje sukūrė skirtingas ūkio struktūras, nors dekoloktyvizacijos įstatymai jose buvo identiški. Naujos ūkio struktūros Latvijoje ir Lietuvoje buvo labai panašios viena į kitą, nors įstatymai šiose šalyse bei jų įgyvendinimas skyrėsi.

BALTIJOS ŠALIŲ IR RUSIJOS AGRARINIŲ REFORMŲ POLITIKA

Baltijos respublikų ir Rusijos žemės ūkio reformos turėjo daug bendro. Jos siekė stambios gamybos vietoje sukurti šeimos ūkių sistemą. Dešimtojo dešimtmečio pradžioje, kai dauguma stambių ūkių Baltijos šalyse buvo pertvarkyti, jų finansavimas pradėjo mažėti. Beveik tokia pat padėtis buvo ir Rusijoje: privatūs ūkiai (fermeriai) finansinę paramą gavo iki 1990 m., bet 1990–1991 m. ji buvo nutraukta, 1992–1993 m. vėl tęsiama ir paskui nutraukta visam laikui (Wegner, 2004: 187). Baltijos šalių ekspertai sutinka dėl vieno dalyko: stipriausi individualūs ūkiai buvo tie, kurie susikūrė su valdžios parama dar iki dekoloktyvizacijos. Apie Rusiją galima padaryti panašią išvadą (Wegren, 2005: 78). Dotacijos žemės ūkiui buvo drastiškai apkarpytos visose keturiose respublikose dar iki dekoloktyvizacijos, o dešimtojo dešimtmečio pradžioje stambiems ūkiams buvo suteikta teisė bankrutuoti.

Stambūs ūkiai buvo pertvarkyti, išleidus akcijas privatizacijos čekių pavidalu, skirtas buvusiems ir esamiems įmonės darbuotojams. Akcinės bendrovės atveju jie turėjo atsisakyti atkurti savo naudojimo teises. Dėl panašios priežasties Rusijoje 25,6% žemės akcijų turėtojų neteko kontrolės savo turtui, o 70,8% išnuomojo turtą stambiems ūkiams, pasilikdami galimybę pasinaudoti juo patiems kaip šeimos ūkininkams (arba išnuomoti ar parduoti jį trečiam šaliai) (Patsiorkovsky et al., 2005: 8). Naujiems stambiems juridinių asmenų ūkiams Baltijos šalyse nebuvo suteikta žemės nuosavybės teisė. Dėl šios aplinkybės steigti stambius ūkius daugeliui žmonių atrodė rizikinga, Estijoje ir Latvijoje nebuvo sukurta daug stambių ūkių. Lietuvoje nauji stambūs ūkiai turėjo būti laikini. Žemę ūkininkavimui jie galėjo, palyginti, nesunkiai išsinuomoti. Šiaip ar taip teisė turėti žemės Baltijos

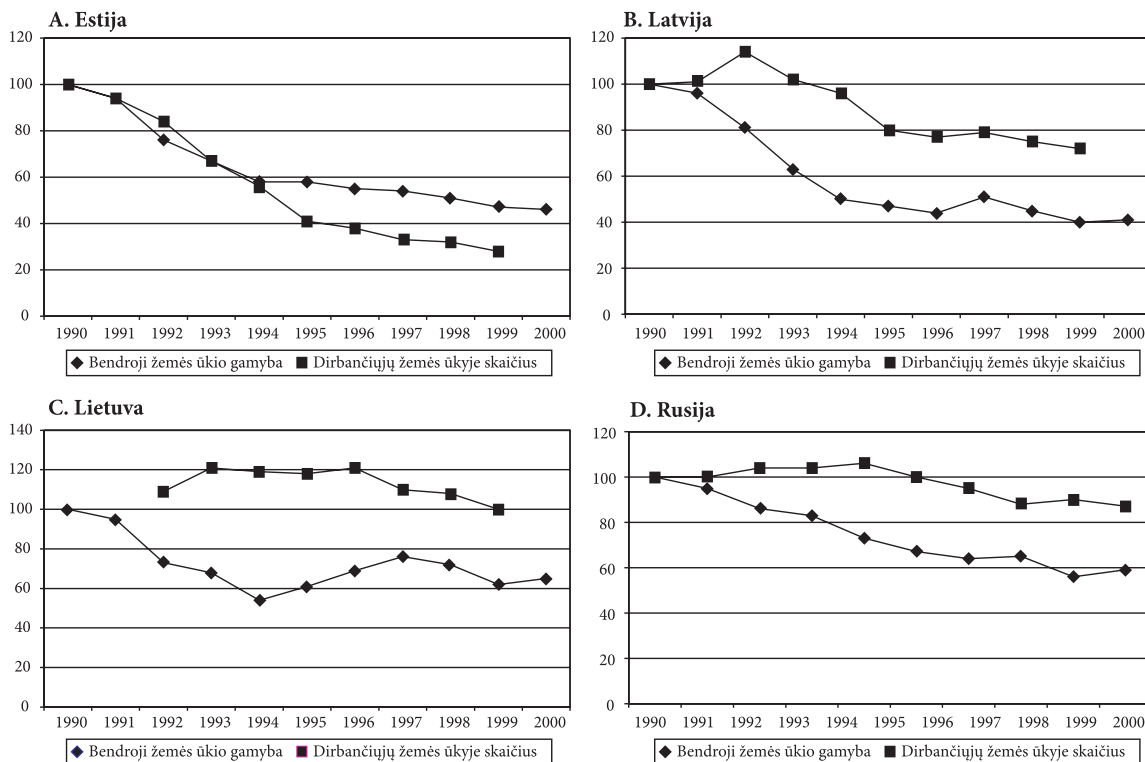
šalių stambiems juridinių asmenų ūkiams buvo suteikta tik dešimtojo dešimtmečio pabaigoje.

Baltijos šalyse žemė buvo pirmiausia grąžinta ankstesniems jos savininkams ir jų paveldėtojams. Be to, žmonės, gyvenantys kaime ir neturėjusieji žemės nuosavybės, galėjo gauti po 2–3 ha žemės. Taip buvo išdalinta daugiau nei 20% ūkio žemės (Alanen, 2004: 31). Rusijoje nebuvo žemės grąžinimo. Bet ir ten norintieji galėjo nesunkiai įsigyti žemės iš rajonams priklausiusių rezervų. Kolektyviniai ir valstybiniai ūkiai buvo įpareigoti perleisti šias žemes rajonams kartu su ūkių rekonstrukcija (Wegren, 1998).

Estijoje ir Latvijoje įgaliojimus priimti sprendimus, susijusius su sovietinių ūkių ne žemės turto privatizacija, buvo perkelta į vietos lygmenį. Sprendimus dėl naujų įmonių steigimo ir ne žemės turto pardavimo akcininkams turėjo priimti visuotinis akcininkų susirinkimas. Rusijoje privatizacija vyko pagal tą patį modelį.

Naujos stambios žemės ūkio įmonės Estijoje ir Latvijoje buvo dažniausiai ribotos atsakomybės bendrovės, retais atvejais kooperatiniai ūkiai. Nedaug ūkių buvo privatūs ūkiai. Apie 10% įmonių buvo Pasaulio Banko rekomenduoto tipo bendrovės. Tai reiškė, kad akcininkas galėjo pasirinkti pasiimti savo dalį gryniaisiais, o jei tokios galimybės nebuvo, medžiaginio turto pavidalu. Rusijoje buvę kolektyviniai ūkiai taip pat dažniausiai virto akcinėmis bendrovėmis ir kooperatyvais. Netgi kai likdavo teisinis kolektyvinio ar valstybinio ūkio statusas, tai neturėjo ryšio su žemės nuosavybės akcijų paskirstymu (Wegren, 2005).

Lietuvoje ūkių pertvarkymas ir turto privatizavimas vyko iš viršaus, dažnai prieštaraujant žemdirbiams. Naujos žemės ūkio įmonės buvo Pasaulio Banko rekomenduotos žemės ūkio bendrovės. Jas įsteigus, žemdirbių bendrosios investicinės išmokos (čekiai) ir žemės ūkio įmonės investicinės išmokos (čekiai) buvo dokumentai, faktiškai suteikiantys teisę jo turėtojams į tam tikrą

Pav. Bendroji žemės ūkio gamyba ir žemės ūkio darbuotojų skaičius 1990–2000 m. Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje ir Rusijoje

įmonės medžiaginio turto, sukurto valstybinio ar kolektyvinio ūkio veiklos metais, dalį. Žemė ir išlikęs anksčiau nusavintas turtas buvo grąžinami savininkams atskira tvarka ir investiciniams išmokoms nepriklausė. Žemdirbiai, panorę steigti privatų šeimos ūkį, galėjo šias išmokas realizuoti, įsigydami iš ūkio materialaus turto dalį arba parduodami savo išmokas už pinigus. Jei išmokų nepakanka, tarkime, traktoriui įsigyti, galėjo jungtis keli suinteresuoti šeimos ūkiu žemdirbiai ir įsigyti traktorių, kurį bendrai naudotų ūkininkaudami. Turtu ir toliau galėjo naudotis pertvarkytas ūkis, o jų narių turto dalys tapdavo šio naujo ūkio pajais arba akcijomis, priklausomai nuo to, kokią valdymo formą pasirinkdavo ūkis. Tai reiškė, kad įmonių ateitis priklausė nuo pajininkų ar akcininkų noro išlaikyti įnašus stambiame ūkyje. Lietuvos akcininkų nuosavybės teisės popierinių akcijų teorijos požiūriu buvo optimaliai efektyvios. Per dešimtąjį dešimtmetį, kai trūko kapitalo ir nebuvo išplėtos kredito sistemos, akcijų kainos buvo žemos.

Rusijos įstatymai nedraudė išdalyti, o vėliau prekiauti žeme bei turtu. Kolektyvinių ir valstybinių ūkių restruktūrizacijos laikotarpiu (1991–1993) perleisti ne tik žemę, bet ir galvijus, mašinas ir t. t. buvo nesunku, bet iš kiekvieno buvusio ūkio dažnai atsirasdavo ne daugiau kaip trys ar keturi šeimos ūkiai (Wegren, 2005: 16). Viso stambaus ūkio pakeitimas šeimos ūkiais buvo įmanomas, ir kartais taip atsitikdavo (Epstein, 2002: 187). Pasibaigus dekoloktyvizacijai, žemės akcijų perleidimas žemės sklypo asmeniniam naudojimuisi arba prekybai buvo sudėtinga ir brangu (Lerman, Shagaida, 2006), nes žemės akcijos nebuvo konvertuojamos į fiziškai apibrėžiamus sklypus. Taigi Rusijoje, kaip ir Estijoje, stambūs ūkiai ir toliau vyravo.

DARBO NAŠUMAS

Pasitelkę paveikslą, galime palyginti darbo našumo didėjimą Rusijoje ir Baltijos šalyse. Kaip bazinis indeksas naudojami 1990 metai (1990 = 100).

Iš šių diagramų galime padaryti tokias išvadas:

1. Tik Estijoje reforma lėmė darbo našumo didėjimą. Visose kitose šalyse jis mažėjo ir iki dešimtojo dešimtmečio pabaigos išliko gerokai mažesnis už sovietmečiu fiksuotus lygius. Estijoje reforma prasidėjo iš lėto 1991 m., 1993 m. įgavo pagreitį ir iki 1994 m. neliko nereorganizuotų įmonių (Alanen, 2004: 21). Darbo našumas pradėjo didėti iškart po reorganizacijos. Kitais žodžiais tariant, ne žemės turto dekoloktyvizacija Estijoje pagerino verslo našumą.

2. Rusijoje darbo našumas žemės ūkyje sumažėjo mažiau negu Latvijoje ir Lietuvoje. Tačiau Rusijoje mažėjimas liko pastovus iki 1995–1996 m., o po to našumas ėmė didėti. Našumo mažėjimas nežymiai didėjo per reorganizaciją 1992–1996. Latvijoje ir Lietuvoje darbo našumas mažėjo dvejus metus po 1991 m., po to situacija šiek tiek taisėsi. Latvijoje ir Lietuvoje našumo blogėjimas sutapo su ne žemės turto dekoloktyvizacija, kuri šiose šalyse vyko 12–18 mėnesių anksčiau negu Estijoje (Alanen, 2004: 10–20). Latvijoje taip pat buvo sparčiai vykdoma žemės restitucija, o Lietuvoje gerai prasidėjęs žemės grąžinimas vėliau sulėtėjo. Abiejose šalyse, gal labiau Latvijoje, privatizacijos proceso tempai ir sinergija labiausiai priartėjo prie Pasaulio Banko ir jo tyrėjų siūlyto idealo. Estijoje ir ne žemės turto dekoloktyvizacija, ir restitucija įklimpo parlamento nesutarimuose.

Dėl to žemės grąžinimo procesas realiai nevyko iki 1994 m. ir buvo palyginti vangus iki 1995 m., kai pagaliau jo tempas pradėjo kilti (Alanen, 2004: 19–23).

Darbo našumo duomenys iš Baltijos šalių rodo faktiškai priešingą kryptį nei Pasaulio Banko ir jo tyrėjų bei analitikų prognozės (Alanen, 2004).

3. Didžiausių sunkumų pirmaisiais metais patyrė Lietuva, nors reorganizuotos stambios įmonės labiausiai atitiko Pasaulio Banko rekomendacijas. Lietuviai vietoje akcinių bendrovių ir kooperatyvų steigė ribotos atsakomybės bendroves, kuriose akcininkų padėtis yra apribota kompanijos atžvilgiu. Vienintelis dalykas, kuo Lietuva skyrėsi nuo Estijos ir Latvijos, – šios bendrovės sudarė nedidelę dalį tarp pakeitusių ankstesnius kolektyvinius darinius.

Stiprios nuosavybės teisės lėmė, kad ūkio vadovai negalėjo efektyviai vystyti stambių ūkių. Dar žalingesnis buvo faktas, kad akcininkai, susigrąžindami savo dalį, galėjo sugriauti įmonės techninį pagrindą. Vienas ar du žmonės gal ir nesudarytų problemos, bet jie galėjo sukelti grandininę reakciją: stambių ūkių turtas toliau iro, o tie, kurie iškart nesušgrąžino savo dalies, pagrįstai susirūpino, kad vėliau gali gauti labai mažai ir nevertingo turto. Kadangi procesas jau buvo prasidėjęs, neretai metinis visuotinis susirinkimas nusprendė, kad geriausia bendrovę uždaryti ir padalyti turtą nariams, kadangi dar buvo įmanoma, palyginti, teisingai ir tvarkingai turtą išdalinti pajininkams. Problemiškas buvo ir centralizuotas Lietuvoje vykusio pertvarkos proceso pobūdis, nes dažnai buvo ignoruojamas vietos išmanymas (Alanen, 2004).

Rusijos stambūs ūkiai irgi teikė paramą darbuotojų privatiems ūkiams. Remiantis atvejų analize, kai kurie mokslininkai padarė išvadą, kad Rusijoje smulkieji ūkininkai taip pat darė neigiamą poveikį stambių ūkių vystymuisi (Amelina, 2000). Tačiau ši parama visai išnyko apie 2001 m. (Wegren, 2005: 185). Taigi, kaip ir Lietuvoje, Rusijoje akcininkai nedarė neigiamo poveikio, bet tai buvo laikinas reiškinys – nors akivaizdu, kad tam tikrų vietinių skirtumų būta.

AIŠKĖJANTI ŪKIO STRUKTŪRA BALTIJOS ŠALYSE

Konkrečiau suprasti procesą galima palyginus Baltijos šalių darbo našumo duomenis su surašymų metu gautais duomenimis apie pieninių karvių bandų dydžius ir pasiskirstymą skirtingo tipo ūkiuose. Tai susiję su keturiomis priežastimis. Pirma, jau sovietmečiu visos Baltijos šalys specializavosi pieno ūkyje, taigi dekoloktyvizacijos sėkmė gali būti pagrįstai vertinama remiantis pienininkystės ūkio struktūra. Antra, galvijus galima nesunkiai perkelti iš vieno ūkio į kitą, tad jų perskirstymas į bet kokių skaičių ūkių nėra problema, kaip kad mašinų ir pastatų perskirstymas. Rimtų pretendentų į mašinas ir pastatus nebuvo daug, nes šių objektų buvo nedaug arba jie nebuvo tinkami naujoms įmonėms. Trečia, asmeninis pagalbinis ūkis sovietmečiu galėjo laikyti karves. Ketvirta, galvijų skaičius leidžia įvertinti, ar tai yra smulkus asmeninis ūkis, smulkus šeimos ūkis, potencialus modernus šeimos ūkis, ar stambus kapitalistinis ūkis.

Sodybinis ūkis paprastai turėjo vieną karvę, bet tvarte būdavo vietos dar kelioms. Po dekoloktyvizacijos, žemės grąžinimo galvijų galėjo rasti daugiau. Tačiau ūkio dydis, sąlygos, įrengimai ir karvidės brėžė aiškias galvijų bandos plėtimo ribas: daugelyje karvidžių neįmanoma turėti pažangaus technologiniu

požiūriu ūkio ir daugiau kaip 10 galvijų (Alanen, 2004). Ūkiai, kurie turi 3–9 karves, yra smulkūs šeimos ūkiai, turintieji ne daugiau kaip 2 karves – asmeniniai ūkiai. Ūkiai, turintys 10–29 karves, yra arčiausiai tradicinių šeimos ūkių.

Praktiškai Baltijos šalyse pirmuosius 8–10 metų technologija buvo paprasta. Tik retais atvejais buvo įmanoma prižiūrėti daugiau kaip 30 karvių, naudojant šeimos darbą. Investicijos į šiuolaikines technologijas galėjo atverti tokią perspektyvą tik ateityje. Dauguma potencialių modernių šeimos ūkių buvo tie, kurie, surašymų duomenimis, turėjo 30–49 karves. Stambių ūkių, turinčių 50 galvijų ir daugiau, pagrindas iš esmės buvo sovietinio ūkio karvių ferma.

Lentelėje pateiktas karvių pasiskirstymas. Palyginimą šiek tiek komplikuoja tai, kad Lietuvoje žemės ūkio surašymas vyko dviem metais vėliau negu Estijoje ir Latvijoje. Lentelė atskleidžia tris tendencijas: a) didelis šeimos ūkių skaičius; b) didelė pieno gamybos centralizacija Estijoje; c) ypatingos Lietuvos kaimo gyventojų problemos.

Pirma, visų trijų šalių pienininkystės ūkiuose vyravo 1–2 galvijų bandos, kurios sudaro 75–78%. Pagal žemės ūkio surašymus, tradiciniai asmeniniai ūkiai sudaro 93–98% melžiamų karvių bandų. Pieno gamyba juose tokia kukli, kad negali užtekti lėšų pragyvenimui. Šis klausimas siejasi su skurdo problema, kuri pripažįstama EBPO vertinime: „Dirbantys Latvijos ir Lietuvos gyventojai apima didelį skaičių pragyvenimui uždirbančių ūkininkų, kurių dauguma prie BVP prisideda tik minimaliai ir negali normaliai mokėti mokesčių arba socialinio draudimo įmokų“ (OECD, 2003: 8; Alanen, 2004: 48–50). Tokių ūkininkų Estijoje buvo mažiau.

Antra, didelė pieno gamybos koncentracija Estijoje. Iš pieninių karvių skaičiaus pamatysime, jog ryškiai skiriasi nuo savo kaimynių tuo, kad galvijų populiacija čia buvo sutelkta į ūkius, kurių pagrindą sudarė buvę sovietiniai ūkiai. Jų fermos sudarė 62,4% visų karvių Estijoje, 15,9% Latvijoje ir 10% Lietuvoje. Todėl Estijos pieninės nepirko iš smulkių ūkių pieno, kuris būdavo blogesnės kokybės ir reikalavo didelių surinkimo išlaidų. Latvijos ir Lietuvos pieninės nepajėgtų veikti, negaudamos pieno iš smulkių ūkių.

Apskritai Estija sėkmingiau negu jos kaimynės išsaugojo sovietinių laikų technologinius vienetus ir būtent tai, geriau nei kas kita, paaiškina bendrą žemės ūkio našumo augimą. Tai taip pat patvirtina, kad korporaciniai ūkiai, kaip akcinės bendrovės, gali efektyviai prisitaikyti prie kapitalistinių sąlygų, nes ūkiai, kurie turi bent 100 karvių, buvo (uždarosios) akcinės bendrovės.

Lietuvoje, lyginant su Latvija (Alanen, 2004: 35–36), pieno išmilžis iš karvės sumažėjo. Estijos problemos šioje srityje buvo mažiausios. Lietuvos stambūs ūkiai turėjo daugiau pieno gamybos problemų negu atitinkami ūkiai Latvijoje. Bendrovės forma padarė Lietuvos stambius ūkius pažeidžiamesnius, nes įgalino darbuotojus iš ūkio atsiimti savo pajinio kapitalo dalį.

Trečia, šeimos ūkio sistemos sukūrimo sunkumai. Pasaulio Bankas darė prielaidą, kad „specializuodamasis aukštos vertės ir intensyvaus darbo reikalaujančios produkcijos gamyboje, individualus sektorius galėtų laikytis nedidelių sąnaudų gamybos formų, pirmiausia išvengdamas priklausomybės nuo mašinų ir įrengimų“. Iš tiesų dešimtojo dešimtmečio pradžia atrodė viltingai, nes smulkieji gamintojai Baltijos šalyse, įskaitant buvusius asmeninius ūkius, specializavosi pieno gamyboje (Alanen, 2004: 287–289). Surašymų metu taip pat 18% bandų ir 11% karvių Estijoje, 19,1% bandų ir 30,8% karvių Latvijoje ir 20,5% bandų ir 36% karvių Lietuvoje buvo smulkiuose ūkiuose (lent.). Taigi jos atrodo kopijavo Šiaurės Europos ir dalies Amerikos smulkių ūkininkų strategiją nuo devynioliktojo šimtmečio pabaigos (Hussain, Tribe, 1981), t. y. efektyvumo mažėjimą įveikti gamybos specializavimu.

Tačiau šiose šalyse, kur sovietmečiu būta didesnių sodybinių ūkių, Latvijoje ir ypač Lietuvoje, asmeninių ir smulkių ūkių pavertimas šeimos ūkiais susidūrė su dideliais sunkumais. Latvijos ir netgi aiškiai mažiau Lietuvos ūkininkai gebėjo sukurti tik nedidelius tradicinius šeimos ūkius (10–29 karvių bandos) ir labai menką potencialiai modernaus šeimos ūkio (30–49 karvių bandos) sektorių. Estijos ūkininkams sekėsi šiek tiek geriau, nors stambios gamybos pagrindą iš esmės sudarė senosios sovietinės struktūros. Sudėję šeimos ūkius ir potencialius modernius šeimos ūkius, pamatysime, kad tai sudaro 13,2% visų Estijos, 12,8% Latvijos ir 9,3% Lietuvos karvių. Dar svarbiau yra tai, kad šių ūkių sektorius Estijoje yra didžiausias (3,5% karvių), o Lietuvoje silpniausias (1,6% karvių). Taigi kuo pajėgesnė buvo šalis asmeninio ūkio pieno gamybos požiūriu sovietmečiu, tuo rezultatai prastesni.

Estijos sėkmės paaiškinimas gali būti visai paprastas: Estijos vėlavimas grąžinti žemę sukūrė situaciją, kai, palyginti, nedaug šeimos ūkių, kurie buvo susikūrę prieš ne žemės turto dekolektivizaciją, pajėgė gauti papildomų išteklių, kadangi nebuvo konkurencijos dėl sovietinių ūkių ne žemės turto. Atitinkamai Lietuvai sekėsi prasčiausiai, nes dėl žemės ūkio bendrovių teisinės formos turtas buvo pernelyg greitai išdalintas.

Šie šeimos ūkių sėkmės palyginimai ir aiškinimai patys savaime nėra labai svarbūs. Svarbesnė yra bendra empirinė išvada: tikslas pakeisti stambius sovietinius ūkius šeimos ūkiais visose

Lentelė. Pieninių karvių bandų ir pieninių karvių procentas pagal bandų dydį ir karvių skaičių Baltijos šalyse

Bandos dydis	Estija, 2001 m.		Latvija, 2001 m.		Lietuva, 2003 m.	
	Bandų dalis	Karvių dalis	Bandų dalis	Karvių dalis	Bandų dalis	Karvių dalis
1–2 karvės	74,9	13,0	76,6	40,5	78,0	44,5
3–9 karvės	18,0	11,5	19,1	30,8	20,4	36,0
10–29 karvės	4,4	9,7	1,9	10,2	1,4	7,9
30–49 karvės	0,7	3,5	0,2	2,6	0,1	1,6
50–99 karvės	0,6	6,0	0,1	3,2	0,1	1,6
>100 karvių	1,4	56,5	0,1	12,8	0,0	8,4
Iš viso %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Iš viso	17 775	128 258	73 888	193 408	193 413	451 100

Šaltiniai: 1) 2001 Agricultural Census I, General Data, Crop Production, Livestock, p. 109. Tallinn: Statistical Office of Estonia; 2) Results of the 2001 Agricultural Census in Latvia, p. 224. Riga: Central Statistical Bureau of Latvia; 3) Number of Livestock and Poultry 2004, p. 13. Vilnius: Statistics of Lithuania.

Baltijos šalyse nebuvo pasiektas, ir šiuo atžvilgiu, rezultatas visiškai nepriklausė nuo dekoloktyvizacijos politikos ir jos įgyvendinimo. Pasaulio Banko rekomenduota strategija nepavyko, nes priešastis buvo nepakankamas įvertinimas arba visiškai nepaisymas materialinio ir socialinio vystymosi potencialo, kurį suteikė sovietinė stambios technologinės gamybos tradicija.

Tai pasakytina apie techninio ir socialinio paveldo aspektus, kurie tiesiogiai susiję ne tik su formaliomis institucijomis ir infrastruktūra, bet ir su neformaliomis institucijomis, kurios sudarė formalųjų institucijų pagrindą (North, 1997). Nors Lietuva griežčiausiai laikėsi jai nurodytų doktrinų, šalies valdžia nesugebėjo transformuoti asmeninių ūkių į šeimos ūkius. Asmeniniai ūkiai atsilaukė Lietuvoje. Laikymasis Pasaulio Banko doktrinos lėmė tai, kad nykstant stambių ūkių sistemai, šeimos ūkių projektas įklimpo labiau, negu kitose Baltijos šalyse.

Priešingai galima pasakyti, kad šiose šalyse stokojo tradicijos, kai šeimos nariai savo šeimos ūkiuose išmoka techninių ir komercinių šeimyninio ūkininkavimo įgūdžių ir darbo pasidalijimo gerokai anksčiau nei atsiranda ūkis. Stigo paramos iš įvairių asociacijų (ūkininkų kultūrinių draugijų), interesų grupių, partijų ir kooperacinių organizacijų. Šios neformalios institucijos negali būti primestos iš viršaus, bet turi rasti ir skleisti. Tai pavyzdys įvairių socialinės raidos posistemių nesinchroniškumo, kurį greta kitų dalykų apibūdina Parsonsas (1966: 21–29). Tas socialinio gyvenimo nesinchroniškumas buvo išeities taškas Ralfui Dahrendorfui, kai jis ėmėsi formuluoti perėjimo strategiją posocialistinėms šalims dešimtajame dešimtmetyje ir gali būti laikomas alternatyva dabar praktikuojamai neoliberaliajai šoko terapijai. Dahrendorf (1990: 77, 81, 92–93) įrodinėjo, kad ekonominę reformą galima įvykdyti per šešerius metus, bet pilietinės visuomenės formavimasis gali užtrukti iki 60 metų. Vyresni žmonės Baltijos šalyse turi ūkininkavimo patirties šeimos ūkyje, tačiau ji buvo įgyta dar dirbant žemės ūkyje arkliais. Šiems žmonėms buvo labiau žalinga, negu naudinga imtis ūkininkauti. Tradicinės valstiečių kultūros konservatizmas trukdė efektyviai pasinaudoti galimybėmis.

Šeimos ūkiams stigo paramos iš valdžios, jie vystėsi vangiai. Geriausi šeimos ūkiai buvo įsteigti gerokai iki reformos, tai – valstiečių ūkiai. Dalis jų sustiprėjo ir tapo savarankiški, gaudami paramą iš valdžios ir stambių ūkių prieš pradėdant efektyvią dekoloktyvizaciją; dažnai jie buvo įsteigti ūkių vadovų arba specialistų, o ne tikrųjų valstietiškos tradicijos atstovų.

Dėl to šeimos ūkiai Latvijoje ir Lietuvoje neišaugo ir nepasidarė stipresni nei Estijoje, nepaisant jų griežtesnio Pasaulio Banko rekomendacijų laikymosi. Neoliberaliai šeimos ūkių reformai pavyko beveik sugriauti stambios gamybos tradicijas Latvijoje ir Lietuvoje.

Jei Baltijos šalių vyriausybės būtų pradėjusios „pertvarkyti, performuoti ir iš naujo jungti“ sovietmečio formalias ir neformalias institucijas, kaip siūlė Starko ir Bruszt (1987: 7), taikyti evoliucinę perspektyvą ir priklausomos trajektorijos modelį, sėkmingos reformos tikimybė būtų buvusi didesnė. Estijoje reforma buvo decentralizuota ir uždelsta, vietiniai žemės ūkio veikėjai galėjo pasimokyti iš savo pirmtakų sėkmių ir klaidų. Ši galimybė buvo vienu iš veiksnių, lėmusių sėkmę Estijoje (Aligica, 2003: 9–10). Stambūs ūkiai sugebėjo persiorganizuoti taip, kad darbo našumas išaugo remiantis tuo pačiu pienininkystės ūkiu, kuriame specializavosi sovietmečiu. Geriausi ūkiai buvo tie, ku-

rie nebuvo padalyti į sklypus, į kuriuos galėjo pretenduoti pajininkai. Darbuotojai tapo neišdalintos įmonės akcininkais, kaip ir Rusijoje, išskyrus tai, kad Baltijos šalyse reformos metu su žemės ūkiu nesusijusi veikla tapo savarankiška (Alanen et al., 2003).

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Lietuvos valdžia labai atidžiai laikėsi Pasaulio Banko nurodymų ir gairių, siekdama pakeisti stambią gamybą šeimos ūkiais. Tačiau jų politika nekreipė į šeimos ūkių kūrimą. Vadovavimas stambiems ūkiams tapo komplikuoatas, tai lėmė kapitalo išekvojimą. Sugriovus technologinius vienetus buvo prarastas socialinis ir materialinis sovietinės ekonomikos paveldas.

Lyginti Rusiją su visomis Baltijos šalimis yra keblu, nes privatizavimas Baltijos šalyse žemės restitucijos būdu reikė daug griežtesnę negu Rusijoje takoskyrą tarp žemės ir ne žemės turto reformų. Procesų tempas ir glaudesnis abiejų procesų sinchronizavimas latviams galėjo dar labiau pasunkinti technologijų išsaugojimą, negu Estijoje, kur įstatymai buvo beveik identiški, didinant ne žemės turto suinteresuotų šeimos ūkių kūrėjų skaičių ir jų konkurenciją (Alanen, 2004: 25, 46–47). Žemės grąžinimo ir ne žemės turto dekoloktyvizacijos sėkmingas derinimas ir radikalus spartinimas sustiprino nuosavybės teises žemės akcininkams, o tai stiprino jų norą pasitraukti iš ūkio. Todėl *de facto* stipresnės nuosavybės teisės pakirto stambių ūkių technologinius vienetus ir apsunkino šeimos ūkių steigimą Latvijoje, nes ne žemės turtas buvo per plačiai išsklaidytas tarp turto gavėjų. Pasak Epsteino (2002: 187), panašiai ne žemės turtas buvo išdalintas visiems žemės turėtojams keliose Rusijos vietose, stebint moksliniams institutams. Rezultatas – esminis socialinės situacijos pablogėjimas. Epsteino tekstas yra tik atsitiktinis komentaras ir kaip toks nėra pakankamas įrodymas. Tačiau jis sutampa su išvada, kad šeimos ūkių vystymasis iš esmės buvo nepriklausomas nuo palyginti šalių didelių skirtumų proceso, kurio metu stambūs ūkiai Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje buvo privatizuoti.

Vadinasi, bet kuri procedūra, kuri pakerta sovietinių ūkių pagrindą, t. y. jų technologinius vienetus, kenkia stambiai gamybai, o šeimos ūkiams siūlo tik minimalią pagalbą. Tik nedidelė iš stambių ūkių paimto turto dalis gali būti nesunkiai perkelta į smulkius ūkius, nors neįmanoma perkelti pagrindinės to turto dalies (pvz., karvidžių ir jose įtvirtintų technologijų) arba pritaikyti turtą (traktoriaus ir kombainus) naujiems poreikiams. Ūkininkai nepajėgė sukurti būtinos mašinų sistemos (traktoriaus reikia plūgų, priekabos ir pan.).

Iki 2002 m. asmeniniai ūkiai vis dar gamino 54% visos Rusijoje pagaminamo maisto vertės, privatūs ūkiai teikė 4%, o visą kitą dalį gamino stambūs ūkiai. Analizuojant šiuos skaičius, nėra didelio skirtumo tarp Rusijos ir Estijos. Estijos pavyzdys rodo, kad Rusijos mažas darbo našumas nėra susijęs su korporacine nuosavybe kaip tokia. Svarbu tai, kad Estijos reorganizuotose korporacinėse įmonėse teisės į nuosavybės dalį nėra tvirtesnės negu Rusijoje.

Klausimas, kodėl Estijoje stambi gamyba sugebėjo padidinti darbo našumą, o stambūs ūkiai Rusijoje nesugebėjo, reikalauja nuodugnios analizės. Nors stambi gamyba šiose abiejose šalyse yra žemės ūkio gamybos stuburas, tik estams pavyko greitai pasukti pozityvesne linkme.

Tyrimai parodė, kad kaimo gyventojai ne tik Rusijoje, bet ir Baltijos šalyse bei Vidurio Europoje nenorėjo atsakyti

stambios gamybos, o Pasaulio Banko projektuose dalyvavę tyrėjai laikė šį konservatyvumą priešininusi reformai (Alanen, 2004: 44). Tačiau kaimo gyventojai Baltijos šalyse nebuvo vienareikšmiškai konservatyvi jėga, senoji „kolchozų sistema“ buvo kritikuojama. Kritika visų pirma ėjo iš sovietinių ūkių vidurinėsios klasės, t. y. specialistų, turinčių aukštąjį ar aukštesnį išsilavinimą (tokių kaip agronomai, veterinarijos gydytojai, inžinierių ir elitinių darbininkų (pastarieji buvo atsakingi už mašinų sistemą). Sovietinių ūkių vadovai reformos metu taip pat įsitraukė į kolchozų kritiką. Šie žmonės, kurių „asmenyje kadaise reikėsi vietos valdžia“ (Alanen, 2001: 70), dekolektyvizacijos metu tapo priklausomi nuo vidurinėsios sovietinių ūkių klasės, netgi savo programiniuose siūlymuose (Alanen, 2004: 46–47). Tie patys žmonės, nepaisant jų kritiškų vertinimų, buvo labiau negu kas kitas atsidavę stambiajai gamybai. Jų išsilavinimo vertė, profesinis statusas, pajamos ir moderni gyvenama priklausė nuo darbo organizavimo, paremto stambia gamyba. Vidurinioji klasė taip pat davė dekolektyvizacijos fazės „piliečių aktyvistų“ (Alanen, 1999, 2001).

Nors Baltijos šalyse vidurinioji klasė kritiškai vertino „kolchozų sistemą“, bet nenorėjo stambiosios gamybos keisti šeimos ūkio sistema. Daugumai žmonių tapti šeimos ūkio ūkininku būtų reiškę nesavanorišką žingsnį atgal prie tradiciškesnės gyvenamos. Visų pirma vidurinioji klasė norėjo modernizuoti ir demokratizuoti paveldėtą stambiają gamybą, kuri kaime ne tik simbolizavo krizės apimtą sovietinę ekonomiką apskritai, bet ir įkūnijo sovietinę okupaciją ir nacionalinę priespaudą. Vidurinioji klasė, palankiai vertinusi nepriklausomybę, buvo moderni. Jos požiūriu, Pasaulio Banko gairių šalininkai buvo „konservatyvūs“, netgi „tradicionalistai“ (Alanen, 2001: 126). Šios klasės pastangos modernizuoti nebūtinai skiriasi nuo pagrindinės srovės Vakarų socialiniame moksle. Svarbiausia klasikinė sociologinės modernizacijos teorija neabejotinai yra Talcotto Parsonso. Anot jo, modernizacija reikalauja aiškiai pakeisti šeimos ūkius verslo sistema, pagrįsta formaliu racionalumu, ir sukurti atskirą branduolinę šeimą, – kaip jis teigė savo svarbiausiam kaimo sociologijos esė „Some considerations on the theory of social change“ (Parsons, 1961: 227–233, 238).

Šis požiūris į vidurinėsios klasės kritiką ir jos modernizacijos pastangas iš esmės skiriasi nuo šeimos ūkio ideologijos arba, kalbant plačiau, nuo valstietizmo. S. K. Wegrenas taip pat linkęs analizuoti dekolektyvizaciją iš kraštutinės valstietiškos perspektyvos, pavyzdžiui, kaip „giving reform“ (duodančią reformą; supriešinant su dekolektyvizacija), kaip „taking reform“ (imančią reformą) (Wegren, 2005: 14–15). Perkeldami šią mąstyseną į dekolektyvizacijos fazę, turime postuliuoti, pavyzdžiui, toks valstiečių interesų konfliktas, kaip „žemės troškimas“. Baltijos šalyse daugelį žmonių, ypač vyresnių pensininkų ir nekvalifikuotų darbininkų atokiuose kaimuose, taip pat buvo užvaldęs šeimos žemės / turto ir tarpukario gyvenamos ilgesys (Alanen, 2001). Tačiau sovietinei viduriniajai klasei bent jau Baltijos šalyse stambios gamybos nutraukimas buvo pirmiausia „imanti reforma“. Kai Wegrenas savo knygoje „The Moral Economy Reconsidered“ kritikuoja argumentą, esą sovietinių ūkių darbininkai priešinosi Rusijos reformai, reikėtų atkreipti dėmesį, kad Rusijos reformos tikslas buvo ne nutraukti stambia gamybą, kaip, pvz., Baltijos šalyse, bet greta stambios gamybos kurti ir plėtoti viduriniąją gamybą – šeimos ūkius.

Estijos valdžia bandė keisti stambia gamybą šeimos ūkais, bet, kaip ir Latvija, sprendimų priėmimą delegavo vietos lygmeniai. Estijoje dėl dekolektyvizacijos proceso vilkinimo buvo laiko

apsvarstyti šį klausimą ir pasimokyti iš novatoriškų įmonių, taip pat iš Latvijos bei kitų šalių, tokių kaip Rytų Vokietija, įmonių partitės. Svarstymų ir ginčų, siekiant išlaikyti stambia gamybą, pakako mesti iššūkį Estijos politikams, žiniasklaidoje ir apskritai visuomenėje įsiviešpatavusiam šeimos ūkio diskursui, kuris puikiai atitiko tarptautinių institucijų gaires (Alanen, 1999; 2001: 136–141; 2004: 44–47). Rezultatas pabrėžia svarbą interesų analizės ir subjektyvaus veiksmo, kurie dekolektyvizacijos studijose buvo iš esmės ignoruojami arba likdavo spekuliacijų apie vadovų konservatyvumą tema (išimtis žr. Wegren, 2005: 69–103).

Rusijoje ūkiai turėjo dar daugiau laiko pritaikyti ir įgyvendinti reformą. Jų padėtis buvo panaši, turint omenyje subsidijas žemės ūkiui, infliaciją, užsienio importo konkurenciją, eksporto rinkų praradimą ir nesugebėjimą užsimokėti už produktus (OECD, 2002; Tamm, 2001). Tačiau kitaip negu Estijos žemės ūkio įmonės, Rusijos žemės ūkis (Woodruff, 1999) iš pradžių priešinosi šoko terapijai, stengdamasis apsiginti nuo prekių rinkų ir siekdamas paramos iš sovietmečio neformalių tinklų, keičiantis barterio pagrindu produktais su kitomis įmonėmis ir, užuot specializavęsis, plėsdamas produktų asortimentą ir pasikliaudamas savo senais socialiniais viešojo administravimo tinklais, o ne pritaikydamas savo produkciją rinkos ekonomikai. Tik vėliau, pasisukus įvykiams Putino administracijos metu, stambi gamyba sugebėjo sutvirtinti savo ekonominę poziciją (Wegren, 2005). Reakcija į šoko terapiją yra „juodoji dėžė“, kurią atidarius būtų galima geriau suprasti pasekmes, negu paaiškina silpnos nuosavybės teisės.

Literatūra

1. Agricultural Census 2001, I, General Data, Crop Production, Livestock. Tallinn: Statistical Office of Estonia, 2000.
2. Agriculture in Lithuania in Figures. Vilnius: Statistics Lithuania, 2004.
3. Alanen I. Petty production in Baltic Agriculture: Estonian and Lithuanian models // Kivinen M. (ed.). The Kalamari Union – Middle Class in East and West. Ashgate, Aldershot, 1998. P. 39–70.
4. Alanen I. Agricultural policy and the struggle over the destiny of collective farms in Estonia // Sociologica Ruralis. 1999. Vol. 39. No. 3. P. 431–458.
5. Alanen I. The Dissolution of Kanepi Kolkhoz // Alanen I., Nikula J., Pöder H., Ruutsoo R. (eds.). Decollectivisation, Destruction and Disillusionment – A Community Study in Southern Estonia. Ashgate, Aldershot, 2001. P. 63–276.
6. Alanen I. The transformation of agricultural systems in the Baltic Countries critique of the World Bank's concept // Alanen I. (ed.). Mapping the Rural Problem in the Baltic Countryside: Transition Processes in the Rural Areas of Estonia, Latvia and Lithuania. Ashgate, Aldershot, 2004. P. 5–57.
7. Alanen I., Nikula J., Granberg L., Kopoteva I. Monito-imisuutta ja palstaviljelyä. Maaseudun sopeutumisen kapitalismin Venäjän Karjalassa // Idäntutkimus. 2003. Vuosikerta 10. No. 4. P. 11–17.
8. Aligica P. D. Neoclassical Economics and the Challenge of Transition: Lessons and Implications of the Eastern European Economic Reform Experience // IMW Working Paper. Vienna, 2003. No. 3.

9. Amelina M. Why Russian peasants remain in collective farms: A household perspective on agricultural restructuring // *Post-Soviet Geography and Economics*. 2000. Vol. 41. No. 7.
10. Burawoy M., Verdery K. Introduction // Burawoy M., Verdery K. (eds.). *Uncertain Transition. Ethnographies of Change on the Postsocialist World*. Lanham: Rowman & Littlefield, 1999.
11. Dahrendorf R. Reflections on the revolutions in Europe // Letter Intended to Have Been Sent to a Gentleman in War in Warsaw. London: Chatto and Windus, 1990.
12. EBRD. Transition report 2002 // *Agriculture and Rural Transition*, European Bank for Reconstruction and Development. London, 2002.
13. Elster J., Offe C., Preuss U. K. Institutional design in Post-Communist Societies. *Rebuilding the Ship in Sea*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
14. Epstein D. Land privatization in Russia // *Economic Systems*. 2002. Vol. 26. No. 2. P. 185–190.
15. Fourcade-Gourinchas M., Babb S. L. The rebirth of the liberal creed: path to neoliberalism in four countries // *American Journal of Sociology*. 2002. Vol. 108. No. 3.
16. Hussain A., Tribe K. *Marxism and the Agrarian Question, Vol. 1: German Social Democracy and the Peasantry, 1880–1907*. London: Macmillan Press, 1981.
17. Ioffe G., Nefedova T. Marginal farmland in European Russia // *Eurasian Geography and Economics*. 2004. Vol. 45. No 1. P. 45–59.
18. Ioffe G. The Downsizing of Russian Agriculture // *Europe-Asia Studies*. 2004. Vol. 57. No. 2.
19. Jalinskiene G., Stanikunas D. Income and income dynamics of Lithuanian rural population and farmers between 1996–2001 // *Agriculture and Rural Development Policies in Baltic Countries*. OECD, Paris, 2003.
20. Lane D. The transformation of State Socialism in Russia // Dobry M. (ed.). *Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe*, Kluwer, Boston & London, 2000.
21. Lerman Z. Statistical Database of Transition Countries. 2002. <http://departments.agri.huji.ac.il/economics/lerman-database.html>, 10 May 2006
22. Lerman Z., Kislev Y., Kriss A., Biton D. Agricultural output and productivity in the former Soviet Republics // *Economic Development and Cultural Change*. 2003. Vol. 51. No. 4. P. 999–1018.
23. Lerman Z., Csáki C., Feder G. *Agriculture in Transition, Land Policy and Changing Farm Structures in Central Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Oxford: Lexington Books, 2004.
24. Lerman Z., Shagaida N. Land Policies and Agricultural Land Markets in Russia // *Land Use Policy*. 2006. Vol. 24. P. 14–23.
25. Macours K., Swinnen J. F. M. Pattern of Agrarian Transition // *Economic Development and Culture Change*. 2002. Vol. 50. No. 2.
26. North D. The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem // *Wider Annual Lectures No. 1*, UNU/Wider, Helsinki, 1997.
27. OECD. *Agricultural Policies in Transition Economies: Trends in Policies and Support*, OECD, Paris, 2002.
28. OECD. *Labour Market and Social Policies in the Baltic Countries*, OECD, Paris, 2003.
29. Palm T. The Suurupi Program: Estonian Economic Policy for the transition // *Journal of Baltic Studies*. 1992. Vol. 23. No 3. P. 283–298.
30. Parsons T. Some Considerations on the Theory of Social Change // *Rural Sociology*. 1961. Vol. 26. No. 3.
31. Parsons T. *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1966.
32. Patsiorkovsky V., O'Brien D., Wegren S. K. Land Reform and Land Relations in Rural Russia // *Eastern European Countryside*. 2005. Vol. 11. P. 5–17.
33. Pickel A. Jump-Starting a Market Economy: A Critique of the Radical Strategy of Economic Reform in Light of the East German Experience // Pickel A., Wiesenthal H. (eds.). *The Grand Experiment. Debating Shock Therapy, Transition Theory, and East German Experience*, Westview Press, Boulder and Oxford, 1997.
34. Results of the 2001 Agricultural Census in Latvia. Riga: Central Statistical Bureau of Latvia, 2003.
35. Rozelle S., Swinnen J. F. M. Success and failure of reform: insights from the transition of agriculture // *Journal of Economic Literature*. 2004. Vol. 42. No. 2. P. 404–456.
36. Ruutsoo R. Rural Communities in the Baltic States and Post-Communist Transition // Alanen I. (ed.). *Mapping the Rural Problem in the Baltic Countryside: Transition Processes in the Rural Areas of Estonia, Latvia and Lithuania*. Ashgate, Aldershot, 2004. P. 59–108.
37. Tamm M. Agricultural Reform in Estonia // Alanen I., Nikula J., Pöder H., Ruutsoo R. (eds.). *Decollectivisation, Destruction and Disillusionment – A Community Study in Southern Estonia*. Ashgate, Aldershot, 2001. P. 407–438.
38. The World Bank. Food and agricultural policy reforms in the Former USSR. An Agenda for the Transition (Country Department III: Europe and Central Asia Region) // *Studies of Economies in Transformation*. Paper No. 1. Washington, DC, 1992; The World Bank Rural Development Strategy, Eastern Europe and Central Asia (Authors C. Csáki, L. Tuck). Official Documents. World Bank Technological Paper No. 484. Washington, DC, 2000.
39. Wegren S. K. Regional differences in private plot production and marketing: Central Asia and the Baltics // *Journal of Soviet Nationalities*. 1991. Vol. 2. No. 1. P. 118–138.
40. Wegren S. K. *Agriculture and the State in Soviet and Post-Soviet Russia*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1998.
41. Wegren S. K. From Communism to Capitalism? Russia's agrarian relations in the twentieth century and beyond // *Journal of Peasant Studies*. 2004. Vol. 31. Nos. 3 & 4. P. 369–399.
42. Wegren S. K. *The Moral Economy Reconsidered. Russia's Search for Agrarian Capitalism*. Palgrave Macmillan, New York, 2005.
43. Woodruff D. Barter of the bankrupt. Politics of demonetization in Russia's Federal State // Burawoy M., Verdery K.

(eds.). *Uncertain Transition. Ethnographies of Change on the Postsocialist World*. Lanham: Rowman & Littlefield, 1999.

Ilkka Alanen

THE BALTIC COUNTRIES AND RUSSIA: PROPERTY RIGHTS AND THE SUCCESS OF DECOLLECTIVIZATION POLICY

Summary

Researchers involved in projects financed by the World Bank, the OECD, the EBRD and other international organisations all seem to share the conviction that Russia's problems today, particularly the slow growth of labour productivity, are due primarily to the weak property rights of holders of shares from the privatisation and re-organisation of Soviet farms. This, in turn, is attributed to Russia's failure to implement the family farm project as recommended by the World Bank. Meanwhile, property rights in the Baltic countries are stronger, which is thought to explain why their reforms have produced better results. Indeed, the Baltic countries provide a useful point of comparison for a present analysis of property rights issues in Russia: while they share a common history, the Baltic countries differ from Russia in terms of their privatisation policies and methods of reform implementation.

By comparing the development of labour productivity and farm structure in these countries, I have proved that the results in Latvia and Lithuania are not in fact any better than in Russia, even though large-scale farms here have largely been replaced by individual farms. I have also proved that the most likely explanation for Lithuania's poorest results lies in the overly strong property rights of shareholders, and that the total number of family farms set up appears to have been largely independent of the chosen Soviet farm reform strategy.

Furthermore, I have analysed the structure of dairy production in the Baltic countries to show that Estonia's success compared to Russia's failure cannot be explained by stronger property rights or family farming, but the reasons lie in the country's successful modernization of Soviet large-scale farming traditions, the desire of middle classes on large farms to persist with large-scale production and the presence of political opportunities to do so. Under the conditions of capitalism, then, the development of large-scale production started on the strength of the same professional and practical knowledge, formal and informal institutions, cognitive models, etc. that were originally created under conditions of socialism on the basis of large-scale production.

However, the answer to the question why the Russian reform was not successful still remains open. What we do know is that, unlike Estonian (Latvian and Lithuanian) farms, the Russian agricultural enterprises reacted to the reform programs of the early 1990s – similarly like other large enterprises – by trying to protect themselves against the commodity markets and sought support from the informal networks of the Soviet era by bartering its products with other enterprises and, rather than by means of specialisation, by diversifying its production and by relying on its old social networks in public administration rather than adapting its production to market economy. I believe that this reaction to the reform policy is the “black box” that, once opened, will provide us with a better explanation of its poor outcome (in comparison with Estonia) than do weak property rights.

Key words: agricultural reform, decollectivization, family farm, property rights, World Bank recommendations

Илкка Аланен

БАЛТИЙСКИЕ СТРАНЫ И РОССИЯ: УСПЕХ ПОЛИТИКИ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ И ДЕКОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ

Резюме

Современные проблемы России, особенно медленный рост производительности труда, связаны с неспособностью реализовать проект семейных хозяйств, рекомендованный Всемирным банком. В то же время наличие в Балтийских странах более укрепленных прав собственности коренным образом объясняет тот факт, что в этих странах итоги реформ более успешны. При анализе российских проблем прав собственности Балтийские страны представляют собой удобный объект для сравнения: хотя их и Россию обязывает общая история, методы политики приватизации и реализации реформ различны.

Сравнение изменения производительности труда и хозяйственных структур показало, что хотя крупные хозяйства в Латвии и Литве практически заменены индивидуальными хозяйствами, итоги в этих странах фактически не являются более успешными, чем у России. Также выявлено, что результаты в Литве хуже от того, что акционеры обладают чересчур крепкими правами собственности, а общая численность семейных хозяйств, по существу, зависела от избранной стратегии реформы советских хозяйств.

На основе анализа структуры молочного производства в Балтийских странах показано, что положительные результаты в Эстонии и отрицательные в России не объясняются факторами более крепкого права собственности или семейных хозяйств; успех обуславливают успешная модернизация традиций советских крупных хозяйств, стремление средних слоев населения в крупных хозяйствах продолжать крупномасштабное производство, а также благоприятные политические обстоятельства и возможности эти устремления реализовать. Развитие крупного производства в условиях капитализма зависит от тех же профессиональных и практических знаний, формальных и неформальных институций, когнитивных моделей и пр., которые были созданы при социализме в условиях крупного производства.

И все же вопрос о том, почему аграрная реформа в России не удалась, остается открытым. Российские сельхозпредприятия на программы реформ начала 1990-ых годов реагировали иначе, чем, например, эстонские. Не приспособив свое производство к рыночной экономике, а пытаясь оградить себя от товарных рынков и найти помощь в неформальных сетях советской эры, путем натурального обмена с другими предприятиями – вместо поворота на путь специализации и диверсификации производства, полагаясь на свои старые социальные связи, на сети общественного администрирования.

Ключевые слова: деколлективизация, право собственности, рекомендации Всемирного банка, сельскохозяйственная реформа, семейное хозяйство